

A felejtések ára II.

(Egy évvel korábban elbeszélő költeményt ihlettem, *A szabadító* címen Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára. Témáját egy prózai műből – emlékezésből vagy novellából – röptettem fel a líra egére. Rákosi valamikor 1943-ban meglátogatott egy magyar hadifogolytábor, és lényével, beszédével emberré varázsolta, megváltotta a foglyokat. Szerencsém volt, hogy az akkor roppant erővel szorgalmazott Rákosi-mondakörön belül éppen erre a témára bukkantam. A Horthy-rendszernek, a fasizmusnak és a második világháborúnak a gyűlölete jogos érzés, őszinteségemhez tehát, amíg erről írtam, társult némi világtörténelmi igazság. Ezt a lehetőséget – hogy a Horthy-időszakban a kommunista álláspontnak voltak súlyos igazságai – Illyés Gyula is kihasználta, nálam tudatosabban és persze sikeresebben is. A *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című ünnepi kötetben azokról az élményeiről számolt be, amelyekre 1926-ban, a Rákosi-per idején a *l'Humanité* tudósítójának tolmácsaként takarított be. Számíthatott arra, hogy a rokonszenv ösztönösen a kirakatper halállal fenyegetett vádlottja felé fordul, aki akkor erkölcsileg vádlói fölé emelkedett, és a megírás éve, 1952 elhalványul némelyest a huszonhat évvel korábbi események fényében.

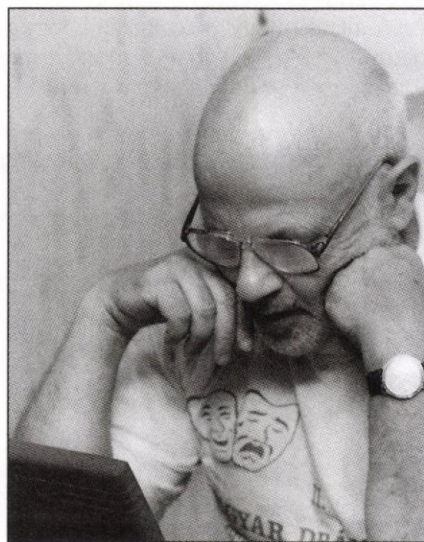
Az őszinteséget még ma is kiérzem versemből, pontosabban egy-egy szakaszából, fordulatából. Az egész mű mégis menthetetlenül gyalázatos, mert olyan ember dicséretére vállalkozik, aki jól bejáratott metaforával élve csakis a történelem szemétdombján helyezhető el. Legkínosabbnak a költemény utolsó, hatodik részét érzem, mert ez egy évtizedet átugorva a hadifogolytáborból megérkezett a jelenbe.

Minthogy ennek a versnek köszönhetem költői karrierem fénypontját (még abban az évben, 1952-ben a József Attila-díj harmadik fokozatával jutalmaztak érte, beírtak a DISZ dicsőségkönyvébe, és olyan elismerő kritikákkal halmozták el antológiákban megjelent verseimemet – kötetem akkor még nem volt –, amilyeneket azóta sohasem kaptam), rászánom magam arra, hogy ezt a befejezést teljes egészében feltálaljam a mai olvasóknak.

A betűi

*Mi mind hadifoglyok voltunk,
ketrecbe zárt rabok,
ők is csak fogságba esve
lehettek szabadok.*

*Mi mind hadifoglyok voltunk,
de nem hallhattuk szavát,
csak titokban susogták
a külvárosi fák,*

EÖRSI ISTVÁN

*csak ágról ágra surrant
két csend között tovább,
míg jó szívvel nem hozták
közénk a katonák.*

*Egy ív papír az ország,
üres nagyobb fele,
jövendőnk történelmét
ő írja most bele,*

*betűi az új gyárak,
könyvtárak, emberek,
bennünk is ő rajzolja
a legszebb betűket,*

*téged, szeretet, ki ajkak
sarkában futkosol,
ki napokat ragyogtat
a homlokok alól,*

*te láthatatlan fonál
a harcosok között,
ki a szívüket vörös
csokorba kötözd,*

*s téged, tudás... láncszemként
egymást fogó szavak,
te minden izomzatnál
keményebb, rugalmasabb! –*

*Mi mind hadifoglyok voltunk,
s lehetnénk nélküle,
hisz nem tört le azóta
az ellenség keze,*

*amely újból lelopná
házunkról a tetőt,
karunkból kihásítaná
az ifjú, friss erőt,*

*és szivacsnak használná
a vének tüdejét,
és jéggé dermesztené
a gyermekek szemét!*

*Mi mind hadifoglyok voltunk,
ketrecbe zárt rabok,
s most mi is Hozzá kiáltunk,
szabadult magyarok:*

*„Vezess, Apánk!” – és úgy zeng,
úgy visszhangzik hazánk,
mint akkor ott az erdők,
kik hallgatták szavát.*

Ma sem kételkedem abban, hogy ez a vers őszinte ihlet szüleménye. Még hatodik része is az: felszabadulásnak éltem át a szovjet csapatok bevonulását, hiszen ők vetettek véget a nyilas rendszernek és a német megszállásnak. De ezt a verset nem írhattam volna meg, ha nem hitetem el magammal, hogy szeretem Rákosi Mátyást. Hogy csináltam ezt? Aki bármilyen okból alkalmazkodni óhajt a hatalom követelményeihez, az jól jár, ha ezt a törekvését ki tudja terjeszteni az érzéseire is. Ha elég elszántan próbálkozik, számíthat a sikerre, hiszen az érzések szívesen hallgatnak az érdekek csábítására, kiváltképpen ha ezek összhangban tudják magukat a közérdekkel, például az emberiség szebb jövőjével, s a többi. De ha a szeretet mérhető azon, hogy mekkora fájdalmat okoz a kiábrándulás, akkor bizonyára nem szerettem őt. Amikor Nagy Imre első miniszterelnöksége idején szállingózni kezdtek kifelé a börtönből a megkínzott és törvénytelenül elítélt politikai foglyok, és szájról szájra jártak iszonyatos történeteik, az a valami, amit szeretetnek vélhettem, minden konfliktus és átmenet nélkül átadta helyét a megvetésnek és a gyűlöletnek. 1954-ben verset írtam Mátyás királyról, aki álruhában járta az országot, hogy megismerje a nép sérelmeit. Ez a Mátyás kimondatlanul, de közérthetően a mi immár ironikusan orron fricskázott Mátyásunk ellenképe volt. 1956-ban pedig satirikus verset írtam róla. Valószínűleg sohasem szerettem, de erőfeszítéseket tettem annak érdekében, hogy szeretni tudjam. Emlékszem: hatvanadik születésnapján elmentem az egyetem Gólyavár nevezetű épületébe, hogy meghallgassam Lukács György ünnepi beszédét, majd leverten, csálódottan ballagtam haza. Mesterm elmondott néhányat a közkeletű frázisok közül, pedig azt vártam tőle, hogy konkrét filozófiai és történelmi tartalommal töltsen meg előlegezett, elvont szeretetemet. Mármost kétséges értékű minden érzés, mely utólagos bizonyítékok támogatására szorul. Amikor a Rákosi-kultusz a hétköznapi események sodrában mintegy magától elmúlt, Lukács is elregélte tanítványainak családi asztalánál, hogy Rá-

kosit a bécsi emigrációban „szatócs”-nak becézték, mint ahogy csakugyan egész életében közönséges szatócs is maradt. (Mindazonáltal 1955-ben megírta Rákosi kérésére *Az ember tragédiája* kritikáját, és így ideológiai érvekkel szolgált Madách darabjának betiltásához. Amikor szemére vettem ezt, így válaszolt: „Az ember tragédiájának a megítélése az egyetlen dolog a világon, amiben egyetértek Rákosival. Miért pont emiatt vesszek vele össze?”)

Versemet csak azzal mentegethetném, ha

mentegetni akarnám, hogy saját látószögemből írtam meg, amit megírtam, és így szubjektív értelemben megóvtam magam a hazudozástól. Efféle mentség pajzsát e korszak nagyon sok költője tarthatná maga elé, és nehéz volna megállapítani, hogy joggal-e, mert ehhez hiányzik az objektív mérce. Ma csak kínkeservesen terjeszthetjük ki empátiánkat például Csoóri Sándor 1952-ben írott *Aranyos madaram* című versére. Arra kérte ebben a szóban forgó állatot, hogy betegágyától röppenjen el Rákosi elvtárs ablakába, és mondja meg neki, hogy felépülése után tüstént fölkeresi,

„és a színe előtt
teszek hitet rája:
én leszek a leghűbb
igaz katonája.”

Emlékeim szerint ő is őszintén írt ilyesmiket, persze az őszinteségnek abban az igen kétes és viszonylagos értelmében, ahogyan én is, és még annyian, kiváló és kevésbé kiváló pályatársak. Szép volna tehát, ha hónom alatt Rákosi-költeménnyel egyszerűen besorjazhatnék megbocsátásra és megértésre várva az azóta arcát vesztett tömegbe. Csak az a vég... „Vezess, Apánk!” – csak ezt tudnám feledni! 1957 elején a Markó utcai börtön udvarán „büntársam” és jó barátom, az 1958 decemberében kivégzett Angyal István reggelente hangos „Apu! Apukám!” kiáltással üdvözölt, én pedig vigyorogtam annak tudatában, hogy ez a minimum, amit elbeszélő költészetem e gyönyéért megérdemlek.

Aztán még egyszer találkoztam Apánkkal, 1957 nyarán, Vácott. Egy öreg smasszer mesélte, hogy ő már fegyőr volt 1929-ben is, amikor Rákosi a kommunista foglyokat éhségstrájkra utasította. E strájk két hétig tartott, és amikor már ketten belehaltak, átkutatták Rákosi zárkáját, és szalmazsákjában csokoládét találtak. „Vezess, Apánk! – gondoltam –, ha e vers miatt kaszniztak volna be, akkor megérdemelném sorsomat!”

Olvasom az Új Hang 1953. februári számában a fiatal írók II. országos konferenciájának beszámolóját és hozzászólásait, és döbbenet érzélem, hogy erre a tanácskozássra sem emlékszem. Nem tudom, hol zajlott le, nem emlékszem rá, hogy jelen voltam, pedig fel is szólaltam. Nézem a Lúdas Matyi című vicclapban leközlött karikatúrát, jobb kezemben kis füzet, összegyűjtött verseim, bal karom hatalmas könyvet fog át, a versmagyarázataimat – erre sem emlékszem. Vagy mégis: szüleim jót mulattak egy rólam készített karikatúrán, valószínűleg ezen. Olvasni kezdem 1956 októbere előtt írott cikkeimet, legtöbbjükre nem emlékszem, hosszú elméletinek szánt fejtegetésekből egyetlen szóra sem. Pedig általában még az írás folyamatának egy-két epizódja is megmarad bennem: a helyszín, a munkát kísérő ötletek, hangulati hullámzásaim. A versek többségére emlékszem, mert az azóta eltelt évtizedek során időnként végiglapoztam, válogató szándékkal vagy kíváncsiságból, spirálfüzeteimet, amelyekbe belekörmöltem őket tizenöt éves korom óta. De olyan verseket is találok, amelyek alatt hitetlenkedve olvasom nevemet. Az Új Hang 1953. áprilisi számában például három szonettet jelent meg Marxról – esküdni merem volna rá, hogy Marxról verses formában sohasem nyilatkoztam, a füzetemben sem találhatók ezek a versek. Íme a harmadik szonett:

Németországot szétvágó határ
árkai mintha keresztül őt szelnék,
mert sorsod ő érzi, német nép,
nem a kalandor és nem a lakáj.

Mégsem tépheti senkisék szét,
ő mindkét oldalt talpraáll,
az egyikén szellős otthont talál,
a másikon még börtönt, romok telkét.

ÚJ HANG

A DISZ ÉS AZ ÍRÓSZÖVETSÉG IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓÍRATA

TARTALOM

DARVAS JÓZSEF: Beszámoló a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén	1
TAMÁSI LAJOS: A szép molnárné csókjai (vers)	30
HAJNAL ANNA: Mit tudhat rólam? (vers)	32
BAKÓ JÓZSEF: Pasarét (elbeszélés)	33
SZÉCSI MARGIT: Versek	55
TAKÁCS IMRE: Tájépek (vers)	56
RIDEG SÁNDOR: Éva (elbeszélés)	57
SIPOS ISTVÁN: Levél (vers)	61
BERDA JÓZSEF: Versek	62
LAKATOS ISTVÁN: Farsang (Eposz, I. ének)	64
IMECS BÉLA: Jubileum (vers)	78
M. SOLOHOV: Feltört ugar (regényrészlet, ford. Makai Imre)	79
EÖRSI ISTVÁN: Igazságtevő (vers)	87
FARKAS LÁSZLÓ: Dinnyeföldön (vers)	88
RADVÁNYI BARNA: Versek	89
LUKÁCSY SÁNDOR: Benjámin László költészete	91

Mérleg

DYBAS TIHAMÉR: Versfordítások (Milton, J. Keats, J. R. Becher, Szurkov)	112
Kritika (Kardos László)	117

Színházi szemle

BENEDEK ANDRÁS: Három egyfelvónásos	118
FORGÁCS LÁSZLÓ: Sós György: „Pettyes”	123
LÁNYI ANDOR: Súlyom László: Holnapra kiderül	125

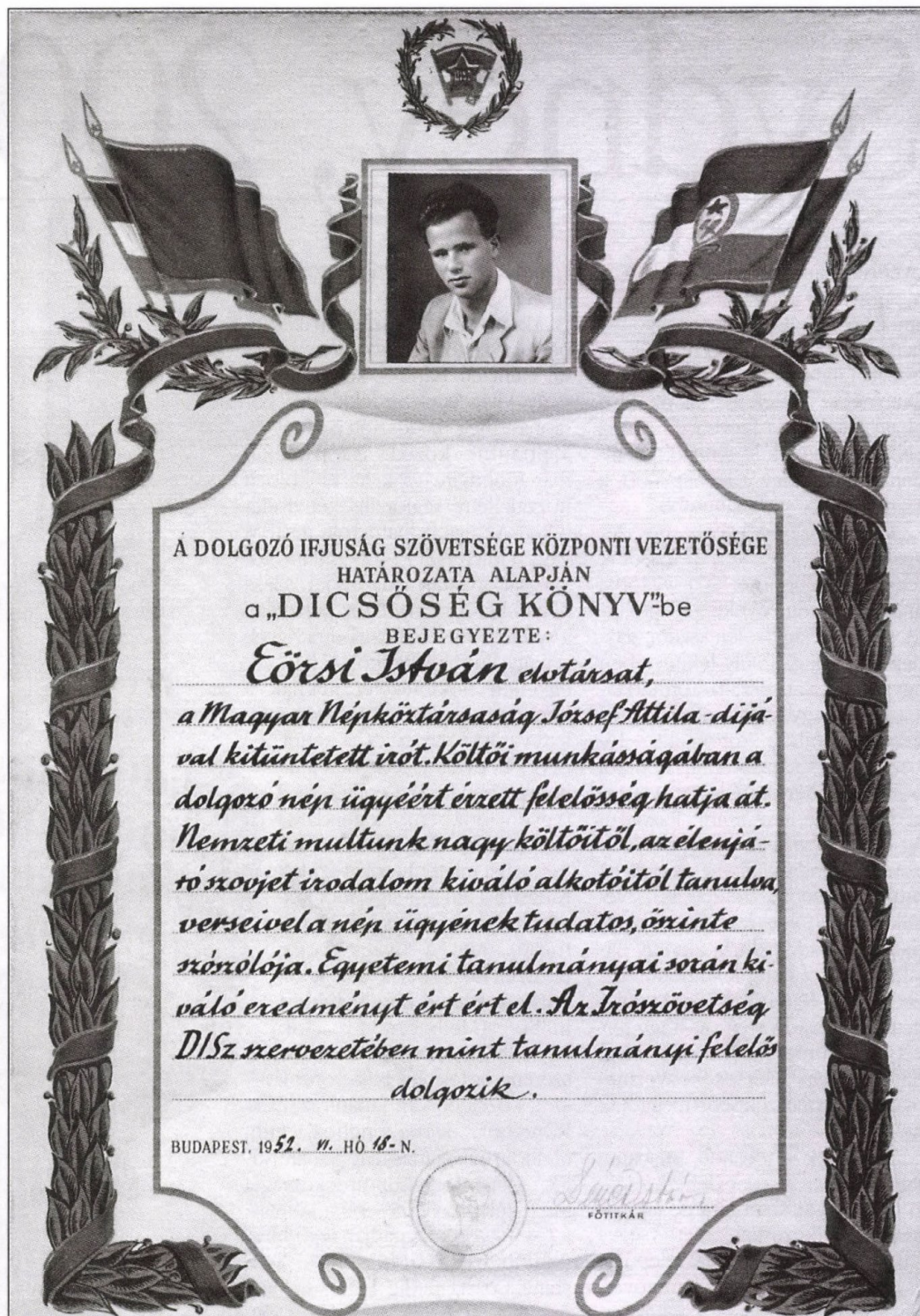
*De ez is, az is szülőotthona,
mert mindkettő népe hazája,
s mert mindenütt munkája várja...*

*Beheged majd a rozsdás kés nyoma,
s kétoldalt ott, hol vonul a határ ma,
nő élő testéből egy búzatábla.*

Érzem, hogy ez az én szövegem, szemléleti és stílári okokból, de ez az érzés csak növeli álmélkodásomat. Akkoriban csakugyan azt gondoltam, hogy Ulbricht szellős otthont épít népének, Adenauer pedig börtönt, tehát épp így írhattam volna meg ezt a verset, sőt meg is írtam, hiszen nyomdafestéket öltött magára, de akkor hogyhogy nem emlékszem rá, még olvasása közben sem?

1867 óta a magyar értelmiség túlnyomó többségének szinte mindig erkölcsi érdekében állt, hogy felejtse. A felejtés mint szükségmegoldás tömegesen épült be az öncsaló életstratégiákba. Ha eltitkolhatatlannokká váltak egy-egy korszak bűnei, akkor a hatalom szekértolói, cinkosai, de még a gazságok néma tanúi is mentségeket és magyarázatokat kerestek abból a célból, hogy viszolygás nélkül nézhessenek továbbra is a tükörbe. Amire pedig nem volt mentség, azt felejtésük palástjába burkolták. Sőt: burkoltuk. Most, amikor megpróbálók leszámolni Rákosi-korszakbeli énemmel, rá kell ébrednem arra, hogy az öncsalás manőverei és a felejtés mechanizmusai megszépítették, és részben el is tüntették azt a hajdankori fickót vizsgálódó szemem elől.

Kétszer is átéltem, a Rákosihoz, majd a Kádárhoz fűződő legendák összeomlása után, hogy a mentség, magyarázat, átértelmezés és felejtés a hangadó értelmiség önmagán végzett munkájának leglényegesebb elemévé vált. Rajk rehabilitációja után például sokan elfogadhatatlannak érezték, hogy elfogadták ezt a pert. Déry Tibor 1968-ban megírta, hogy Révai felkérésével is dacolva nem írt cikket Rajk ellen, és ezzel a nyílt engedetlenséggel kezdődött az a folyamat, melynek során először irodalmi trónjáról taszították le, majd felvették a felakasztandók listájára is. Egy rosszakarója azonban 1949 óta őrizte, és válaszul erre az ártatlansági nyilatkozatra közölte is a Rajk-ellenes cikket, amelyet Déry mégiscsak megírt, de nyilván nem bírt olyan vérszomjassá stilizálni, hogy kielégítse vele Révait. Az ember azt hihetné, hogy bizonyos dolgokat nem lehet elfelejteni. Ha például valaki megerőszkolja a nagymamáját, arra mindkét félnek illik emlékeznie. Christa Wolf keletnémet író emlékezetéből kihullt, hogy valamikor aláírt egy besúgó kötelezvényét – ez sem hihető, ráadásul ha igaz volna, az még rosszabb fényt vetne rá. Másrészt viszont a lélek hihetetlen erőfeszítésekre képes, még arra is, hogy kiépítse az Alzheimer-kór védőrendszerét, vagyis alumíniumszerű lepelbe burkolja a vele közös szervezetben munkálkodó agysejteket, ha egyszer elemi érdeke, hogy felejtse. Én például emlékszem arra, hogy Sztálinvárosban építettem a ragyogó jövőt, de még csak nem is dereng, hogy miként telt ebben a szocialistának becézett városban időm. Még azt sem tudom, hogy egy vagy két nyáron át kubikoltam ott. Csak az maradt meg bennem, hogy az embertelenül alacsony normák

miatt mindenki bércsaló volt, minden egyetemista rohammunkás, és a város minden dolgozója, csak az én brigádomban nem, mert nem tűrttem, hogy beosztottjaim fittyet hányjanak a szocialista erkölcs követelményeinek. Engem el-tartottak a szüleim, egyetemista brigádtagjaimnak viszont, akik nem kommunista lelkesedésből, hanem mondjuk egy télikabát álmától úgyve robotoltak nyáron, égetően szükségük lett volna a pénzre – én pedig gyűlöletükkel dacolva feláldoztam nagyon is méltányolható érdekeiket a kommunista erkölcs oltárán.

1952-ben magzatelhajtásra kényszerítettem Verát, kihasználva nagy szeretetét. Azzal érveltem, hogy mindketten egyetemisták vagyunk még, és különben is a gyerek terhe akadályozná költői szárnyalásomat. Utána válságba került a kapcsolatunk, feltételezem, hogy részben ezért mentem el Sztálinvárosba. De ennek az időszaknak a magánvonatkozású fordulataiból

sem emlékszem szinte semmire. Úgy látszik, sikereim évében, 1952-ben értem el mélypontomat, költőileg és emberileg is. „Most nyugodtam meg igazán először a tavaly nyári bűn óta” – olvasom Vera egyik levélben, amelyet 1953 novemberében, idősebb fiunk születése után két nappal írt. A „bűn” szót használta, holott nem volt vallásos. Kétségbeesve állapítom meg, mert halottal szemben kétszeresen jóvátehetetlen a múlt, hogy rendkívül rosszul bánhattam vele, és lelki érdekemben állt, hogy elfelejtsem ezt. De a felejtés sem írhatja ki a jóvátehetetlenség tudatát. Akár magán-, akár közéleti aljasságainkat felejtjük el önmagunk iránt tanúsított gyöngédségből, felejtésünkért nagy árat fizetünk: vacaknak kell éreznünk magunkat, és még azt sem tudhatjuk, hogy vacakságunk meddig terjed, és pontosan miből áll.

EÖRSI ISTVÁN